

MÜVERRİH ÂLÎ'NİN MEVÂ'İD ÜN-NEFÂ'İS Fİ KAVÂ'İD İL-MECÂLİSİ HAKKINDA

M. Cavid Baysun

XVI. asrın meşhûr bir türk müellifi olup, mütenevvi' eserleri ile fikir hayatımızda büyük bir yer tutan Gelibolu'lu Mustafa Âli'nin şimdiye kadar bilmediğimiz *Mevâ'id ün-nefâ'is fi kavâ'id il-mecâlis* adlı bir eseri son zamanlarda ortaya çıkmış bulunuyor¹. Malûm olduğu üzere bu zatın kendi devrindeki muâşeret usûllerine, yaşama tarzına «kibâr ve sigaarın ahvâl ve âdâtına» mütedâir olarak 995 de İstanbul'da te'lîf ettiği 10 babdan mürekkep *Kavâ'id ül-mecâlis* nâm bir eseri vardır. Üstad İbnülemin Mahmud Kemal Beyefendi, *Menâkıb-ı hünerverân'a* yazdığı² mufassal tedkıyknâme de Âlî'nin hayatı ve eserleri hakkında geniş malûmat verirken *Kavâ'id ül-mecâlis*'den de bahs etmiş ve bu eserin muhtevâsını gösteren fihristi tedkıyknâmeye derc eylemiştir³. Ele yeni geçen eser, isminden de anlaşılacağı vech ile *Kavâ'id ül-mecâlis*'e pek yakın bir râbıta ile bağılı bulunmakta ve münderecâtı arasında Âlî'nin hâl tercümesine ilâvesi lâzım gelen hayât mühim kayıpların mevcûdiyeti dikkati çekmektedir. *Menâkıb-ı hünerverân*'ın başındaki tedkıyknâme, gerek Âlî'nin hayatı ve gerek *Kavâ'id ül-mecâlis* husûsunda söz söylemek lüzumundan bizi vareste kıldığından, burada sâdece *Mevâ'id ün-nefâ'is fi kavâ'id il-mecâlis*'i

¹ مواد النایس فی قواعد الجالس İstanbul'da Bayezîd'de Râif Yeikenci Bey tarafından bulunmuş ve ricâmız üzerine, neşredilmek için bize tevdi' olunmuştur. Kendisine burada teşekkürümüzü sunarken eseri faksimile şeklinde basdırmağa hazırladığımızı söyleyelim.

² Mustafa Âlî, *Menâkıb-ı hünerverân* (Âlî'nin hayatına ve eserlerine dâir İbnülemin Mahmud Kemal Bey'in tedkıyknâmesiyle ve eserin muhtelif metinleri arasındaki farkları hâvî olarak Türk Tarih encümeni külliyyâtı meyanında neşredilmiştir), İstanbul 1926.

³ İbnülemin Mahmud Kemal Bey, *agn. esr.*, 87.

tanıtmak ve bu eserde müverrih Âli'nin tercüme-i hâline taalluk eden noktaları belirtnekle iktifâ edeceğiz.

I.

Eserin tavsifi. *Mevâ'id ün-nefâ'is fi kavâ'id il-mecâlis*, orta kıt'ada, daha sarıh bir ifâde ile 13×20 eb'adında 127 varaklık bir türkçe kitap olup her sahifesinde 19 satır bulunmaktadır. Sahifelerden bir kısmı sûrh ile çerçevellenmiş, fasıl ser-levhaları ve manzûme başlıkları (Çunlar, منشئه، مؤله، بدييه، نظم، kelimelerinden ibârettir) da kezâ sûrh mürekkep ile yazılmıştır. Eserde müstensih adı ve tarih bulunmadığı cihetle onun ne zaman istinsâh edildiğini kat'î olarak kestirmeğe imkân yoktur. Ancak, kitabın hey'et-i umûmiyesi (yazı, kâğıt, hattâ cild) bize yazmanın, te'lif tarihine, nisbeten yakın bir devirde, belki XVII. asır içinde, istinsâh edildiğini gösteriyor. Yazmanın başında (Varak 1, a) da, XVIII. asrın ikinci yarısında yaşadığını bildiğimiz bir zatın, İstanbul kadısı Neylî zâde Mehmed Hamîd Efendinin استصحبه su vardır ki bu kayd bize nüshamızın mezkûr asırda mevcûd bulunduğunu isbât etmesi bakımından mühimdir. Esefle kayd edilecek bir cihet, başka nüshasını henüz bilmediğimiz *Mevâ'id ün-nefâ'is*'de imlâ yanlışlarının göze çaracak kadar çok olmasıdır. O kadar ki, bâzı kelimelerin okunmadan, resmi yapılmak suretiyle yazıldığına bile ihtimâl vermek mümkündür. Binaenaleyh, ma'nâ çıkmayan yerleri halle çalışmak, düşük ibâreleri tashih etmek yâni metni te'sise kalkışmak uzun zamana ve ciddî mesâfiye mütevakıftır diyebiliriz. Esas itibariyle mensûr bir eser olan *Mevâ'id ün-nefâ'is*'de yer-yer manzûm parçalar bulunduğunu ve bâzı manzûme mahallerinin boş bırakıldığını görüyoruz. Aşağıda izah edeceğimiz gibi, son eseri olan bu kitabı yazdıktan sonra Âli'nin çok yaşamadığı göz önünde tutulursa, açık yerlere konulacak şiirleri, ilerde yazmak düşüncesiyle belki hiç yazmadığı hatıra gelir. Maamafih bunu, istinsâha esas tutulan nüshaya veya müstensihe âid başka sebeplere atfetmek de mümkündür. Mehmed III. nâmına te'lif edilen bu eser⁴,

⁴ *Mevâ'id ün-nefâ'is*'in kenarında (1/b - 15/a) زيد الامثال في اداب النفس adlı bir arapca risâle bulunmaktadır. Kitabın başlangıçtan evvelki sahifesinde (1/a) üç istishâb kaydı mevcûttur ki bunları sahifedeki sırayı takıyb etmek üzere alıyoruz.

mukaddime mâhiyetindeki ilk iki kısım hâriç muhtelif uzunlukta 104 fasıldan mürekkep olup şu satırlarla başlar:

بمدالتم من نفايس حمدك بالشكر والتنا التيم ربنا انزل علينا ما نأده من الهيه الدنيا
على قواعد الجالس بموايد فوايد نعمك المتنوعة المستنائة حتى تكون لنا عيداً لا ولنا واخرنا...

Kitap, aynı zamanda 104 üncü faelin da sonu olan şu satırlarla nihayet bulur:

«... يوخسه واعظروك بونك كبيره درشمق لا يغلانه دور آتاك كي اموره قرشان

واعظلى شهر دن سورمك اولى دوركه نئشه

وغيرالتى يامر الناس بلتى

طيب بداوى الناس وهو مريض

Ne zaman ve ne maksatla yazıldığı. Hemen bütün yazılarında kendinden bahs etmek itiyadında bulunan müellifimiz, *Mevâ'id ün-nefâ'is*'de dahi bu âdetine riâyet etmiş 20 sahifeden fazla yer tutan başlangıç kısmında bize şahsı ve kitabının te'lifi hakkında mühim malûmat vermiştir. Âli, evvelâ 995 senesinde Murad III.'ün arzusu üzerine «ahvâl-i mecâlis-i nâs'a dâir olan *Kavâ'id ül-mecâlis* nam eserini ale'l'acele kaleme aldığını kayd ettikten sonra, bu muhtasar eserin «kâffe-i ulemâ ve erbâb-i irfân olan küberâ ve bu sâ'ir zurefâ ve şu'arâ meclislerinde» büyük tir şöhret kazandığını *Tâc üt-tevârih* sahibi meşhûr Hoca Sa'düddin Efendi'nin, bu risâleyi pek ziyâde takdir etmekle beraber gayr-ı kâfi bularak «n'olaydı bâzı ilhâkaata azîmetiniz olaydı ve nice mevadd-ı lâtiyfe inzîmâmina sa'y ve dikkatiniz ta'ayyün bulaydı...» dediğini söylüyor (*Mevâ'id ün-nefâ'is*, 3'b). Fakat Âli, 1000-1008 arasında diğer te'lifleri ile ve bu arada *Künh ül-ahbâr*'ı yazmakla pek ziyâde meşgul bulunduğundan, Hoca Efendinin ve daha başka zatlerin tavsiyelerini yerine getirememiş son eserini ancak 1008 de boş bir vaktinde yazmağa başlamıştır. Filvâki, mezkûr senenin cumade'lâhiresinde hacca gitmek niyeti ile Kahire'den Süveys'e,

I. حسي الله (iki kelime okuyamadım) من كتب رسم الثروانى.

II. استصحبه العبد المذنب محمد حميد نبلى زاده جعل الله السعادة في الدارين زاده آمين
(Bu ibâre aslında noktasızdır).

III. دخل في نوبة التقدير حسين سر خليفة قلم متفرقة سلطانى في غره ذ سنة ١٢١٤

İkinci kaydı yazan zât, yâni Neylî-zâde Mehmed Hamîd Efendi, meşhûr sairlerden Kezâşker Mirza-zâde Ahmed Neylî Efendi'nin oğlu olup bir müddet (1179-1180) İstanbul kadılığında bulunmuş ve rebî'ülevvel 1181 de ölmüştür.

oradan da gemi ile Cidde'ye müteveccihen hareket eden müellifimiz «refer ve hazardaki ihtilât-ı enâmdan ba'z-ı âyn-i acib ve kavânin-i garib-i dil-firib müşâhede» kılmış, «halk-ı âlem miyânında tarık ve edeb» kalmadığına «evzâ' ve etvâr-ı bi-edebânenin,, aüp yürüdüğüne bakarak, Hoca Sa'düddîn Efendi'nin «ve nice hullân-ı bülend-iktidârın» *Kavâ'id ül-mecâlis*'i tevsi' husûsunda evvelce serd ettikleri fikri tatbık zamanının geldiğini anlamıştır (4 b-5 a). Âli, birkaç sahife aşağıda, kendini bu eserin te'lifine sevk eyleyen âmili biraz daha tafsil ediyor ve gemide giderken bir sabah, namazı müteakıp Pâdişah'a duâ ile meşgûl olduğu sırada gemicilerin birbiriyle «türrehât-ı bi-ma'nâ söyleşüb dillerince lâtiye ile dilleşüb ve âyinlerince hâl ve hâtır sormak semtinden haberleşüb» herkesi rahatsız ettiklerini görünce «fenn-i ahlâka müte'allik bir risâle» yazmakla bir çok kimnenin «tahsîn-i ahlâk ve hisâline» hizmet edeceğini düşündüğünü belirtiyor (6. b). Maa-fih, Âli'nin bu kitabı yazmasına başka bir sâik daha vardır. Pek ikbâl-perest bir zat olan müellif, «mübâlefaat ile bağlanmış sâhte menbabeler kırâ'et» etmeği «ba'is-i kesel ve kelâl» bulduğunu öğrendiği Mehmed III. 'ün hoş gider bir kitab ile dikkatini çekmek ve bu sâyede Hükümdar'a hâlini arz ederek pek mühim bir ricâda bulunmak arzusundadır ki bu mes'eleyi yazımızta ikinci kısmında gözden geçireceğiz. Mustafa Âli son eserine koyduğu ismi şu satırlarla ifade etmiştir (5/a):

« اشبو کتاب مستطاب موايدالتفایس فی قواعدالتجالیس اسمیه مسی اولهسنی مستوحب
ایدوک تحقیقه یتدی که بو نظم مناسب دنددی بدیهیه
اولکی رساله نث که اسمی اولاشدی قواعدالتجالیس
لایق بو ضبافت نیسه نام اولسه موايدالتفایس

Bundan başka, müellifimiz eserinin husûsiyet ve meziyetlerini anlatırken, *Mevâ'id ün-nefâ'is*'e nerede başladığını, onu nerede yazıp bitirdiğini anlatıyor ve kitabının, Mekke emiri tarafından da gözden geçirildiğini aşağıdaki cüm'elerle nakil ediyor:

«... بر شرف و مزین بودر که عازم بیت الله اکبر دنیا مشدر. و بر خصوصیت عالی مترقی
دخی تجلی کاه کیم خدا اولان طور موسی محذیسنده تالیفته مباشرت قلمشدر (5/b) ...
و بر مزین دخی بودر که مکه مکرمه حرمند تالیف اولمشدر. یعنی که اثناء سفر حجازده تصنیفه
باشلوب بیت شریف مجاورتنده آتمام و ترتیب قلمشدر... شریف حسن بن ابو (انی) نمی...
حسن نظریته قرین ایدوب بو رساله کزینی تحسین بیورمشدر (10/a) ودوامی...»

Âli'nin işaret ettiği bir nokta da eserini, geniş halk sınıf'larının istifadesi için, «sanâyi'-i bedi'yyeden perhîz ve mümkün oldukça garâbet-i elfâz ve takayyüdden ibâ ve giriz» ederek «rûz-ı merre edâlar ile inşâ eylemiş olmasıdır (5. a). «*Kavâ'id ül-mecâlis* fevâ'idine munzam ve nice usûl-i lâzime (ye) mugayeret cihetinden müstakil makaleler» (5. a) şeklini alan *Nevâ'id ün-nefâ'is*'in, zamanına göre sâde ve külfetsiz hatta itinâdan mahrum bir lisan ile yazılmış olduğu göze çarpmaktadır.

Ehemmiyeti. *Mevâ'id ün-nefâ'is fi kavâ'id il-mecâlis*'in XVI. asır Osmanlı hayatı için eşine güç raslanır bir kaynak mâhiyetinde olduğuna şüphe etmiyoruz. Mustafa Âli bu kitabında fikrine, müşâhedesine (ve bir hayli da hislerine) serbest bir cereyan vermiş, son senelerinde istediği mevki elde edememekten mütevellid ye's ile, devrinin âdâtını, ahlâkını, müesseselerini acı bir dil kullanarak tenkiyde girişmiştir. Eserde Saray ahvâli, devlet teşkilâtının bozukluğu, muhtelif içtimâî sınıfların âdetleri, kadılar dervişler, miras-yediler, seyyahlar, tiryakiler, musikînaslar, meyhâneler, kahvehâneler, bozahâneler⁵, hülâsa bu kabiliden hatıra gelebilecek türlü mevzûlar hakkında merakla okunacak tafsîlâta, tuhaf düşüncelere, imâlara, ta'rizlere, hatta tezyiflere rastlıyoruz. Müellif, titiz ve kendini beğenen bir edâ ile hiç bir şeyi gözden kaçırmamış, görüp işittiklerini tenkiyd ederek zamânenen acı acı şikâyette bulunmuş ve bu sâyede bize XVI. asır hayatının, mübalâğalı olmakla beraber çok defa sadık tasvirlerini yadigâr bırakmıştır. İnsan, *Mevâ'id ün-nefâ'is*'i okurken, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'nin bâzı sahifelerini, o büyük seyyah tarafından, kadim yaşama tarzımıza dâir verilen malûmatı hatırlamamak mümkün olmuycaz. Âli'nin son eseri hakkında daha açık bir fikir vermek için onun muhtelif fasıllarından bâzı misâller zikretmeği uzun söz söylemekten daha faydalı buluyoruz. Aşağıda okuyacağınız üç misâl, *Mevâ'id ün-nefâ'is*'in mâhiyeti husûsunda bizi tenvire kifâyet edecektir kanaatindeyiz.

1. Saray ağalarının uygunsuz hallerinin tenkiydine dâir olan fasıl IV. de, Pâdişah sofrasının hazırlanışında gördüğü lâubâlliliği şu satırlarla belirtiycaz (16 a v. d.):

«... سفره خاصه سلطانيه که صباح و اخشام چکاور. کيلارجی باشی نامنده کی آغی محتم
اوکاريته دوشوب عز حضوره عزيمت قلوور. اکر دیوان کونلری صباحنده ایسه خاصه چاشنی
کیرل اول تفایس کونورلر. باب هایوتدن ایچروده بر محله یتورلر. آبدن اوته خاص اود (د)

خدای خدمت قلدورلر. سروقت (سرادق) سلطانی به کیلازجی بنی بسط ایلد کده انلر اولاشد برمه سنی واجب بلورلر. فنا چانکه دیران کونلری اولزه. زمره چاشنیکیران باب هاینه وصول بولمز. بو کره اول زر خالصن دوکله صحن و تپسیزلی سراسرپوش چاشنی کیلر رینه کیولو بلسو جمهرلی دیرنه پیراهنلری کرپلسو یوزلی ناشسته لکله دیدار جهردلری چیرکین وقیح و سردار آشجی شا کردلری کوتورلر. آندن باب هایندن ایچرو کروب اول موضع مخصوصه بتورلر. هر چندکه لرنینده آلتون صحنلری کورردم... گاه اولور صورت و سخ ناکارینه باقوب یکروردم... حتی برکره قیو اغالرنک ناموری... دستگیر بلغا اعنی به غضنفر آغا حضورینده بو زنجشی سولدم... بو تحیلردن اولدوغی تقدیرجه ندنکه آق کلاهلو و خورو کلار جیلردن طاهر وهر بری یك ویا کینه ضمه ظاهر اولانلردن متاادر اولیه ددم. ویا خود ندنکه بو خدمت یعنی کیلازجی بنی آردنجه صحن کوتورب متابت بروجه مناسبت آنگ زیر دستندکی نغراتدن یعنی حلویات خدمته مخصوص اولان غلمان موجب البرکاتدن ظهوره کلیه دیو سولدم. نهدرکه قدیمدن قون دکدور جوابی ویرلیدی. یعنی که بدعت حسنه در دیو جواز کوستردی. آخر کار اگرچه که صدق و مقالکزه سوز یوقدر. لکن اوله کشش اولمغین (اولمغین) امر اولنسه دخی بهانهلری چوقدور. حالا که مزه اولمغی. تکرار اعتراض (اعتراض) ایدوب اون بش آدم یرک خدمتی نهدرکه ایا ایدهلر. و بو خدمت کندولره بر شرف مخصوص ایکن خلافته کیدهلر سوزینی سولمکدن فراغت بولدم...»

2. «Tabakaat-ı ashâb-ı lehv-ü la'ib» adı altında topladığı oyuncular hakkında XXV. fasılda şu ma'lûmatı verir (48/a v. d.):

«... بر زمره ذمیمه دخی زوربازلردر که کندو وجودلرینه اشکنجه و آزار ایله المورن ناسزلدر. کندولره ابریق وضو تحمیلی بازکران صایرلر. اما آخر آغر طاشلری قلدیروب عرض قوت ایلمکه بساطلریایرلر. گاه اولورکه بر نسته بی شکست ایتمکه اقدام ایدرلر. حالا که کندولرک اعضالرنی زخم خون الودیه اتمام ایدرلر. بونلرک بر فرقه سی دخی حقه بازان، طوتشده وقاییده چست خیز اولوب آکشد کویا سحر سازلردور. بربلرک دخی طاس بلز نامنده کی نادره کارلردر که بر پشمال ایچنده آب و آتشی درج ایدن و نهایتس بر لرینه مخالف ظروف و ادواتی برلشدورن فته کردارلردور. بونلردن کچجه پندهلر و تاقله باز نامنده کی سرافکندهلر واردلر. وظل خیال اوینادن تقلید تقریرده عرض اقتدار ایدن یعنی که ورا الهجابده یالکز سولین کندوسی ایکن اشخاص متنوعه بی ظهوره کتورب سولین استاد ماهر درلر. یعنی که شیخ شستری حضرتلری وحدت وجود سرنی حجاب شهود ورا سندن کوستردوی کبی بو اشخاصک نظایری صور مختلفه دن اظهار ایلیب مقلد بدایع مظاهرلردر... منشه :

اول پرده کم چکرلر او حکمت مجایدر	اول شمع نور قدرت پروردکاردر
یعنی وراه پرده حکمتده متصل	اشکال خلق نوبته اشکاردرور
اما که موم سونسه اولور منعم ظلال	اشخاص وار ایشلری نقل و کداردر

3. Hâfızlara ve hânendelere tahsis ettiği fasıl XXXVII.'de, Kanûnî Sultan Süleyman devrinin meşhûr bir hânendesini şu fikra içinde canlandırmıştır (64 a v. d.):

«... بو زمره نك (سر) افزازلردن بری مثلقره ای محمد چلی ایدی که بین الناس لطف و سخایله مرغوب و وزیر مقبول و مقبول ابراهیم پاشا مکرری ایله مصلوب اولان دفتردار اسکندر چلی مرحومک خزینه سنده حاصل اولدی. مرحوم سلطان سلیمان خان نوراله مرقدہ بانوار الاحسان حضرتلرنک خلوت حاصلرینه گاه ویکاه داخل و جواز سنیه لرینه مراراً واصل اولدی. حتی برکره بعض یاران ایله برج ایوب انصاری سمندده کی باغچهلرک برینده عیش و نوش اوزره ایکن بو ایان درگاه که کلشله. پادشاه سزی استر دیو جیراً کوتورمشله. فلاجرم حافظ محترم بو اوضاعه دلگیر و پرغم اولمش. سروقت (سرادق) پادشاهی به کروب اوقی دنلکده نفسم خسته در جوابی ویرمش. باعث عرض مرض نهدر دنلکده قویجیلر بو دفعه جیر ایله کوتورکن پرده بی قسم پاشا اسکسنه یقین اوغر تدیلر. تانی ایله کدر قلنجه دمغه یوغورد زایحسی کروب کدر ویرمکه سبب اولدیله، اداسن آتمش. بو حالتده دمبسته نلوب اوقومدین طشره چیمه سته سبب اولمش. اگرچه پادشاه جهان گاه بو اداسنه کونشله. بو مبانته سندن نوبه محفوظ اولمشله. گاه امر واجب الاذعان مخالفتی تعیین قلمشله. مستوجب خشم و غضب اوله محتمل اکن حسن صوته بناءً اول کستاخانی عنو بیورمشله. حد ذاتنده داؤدی صدا صاحب نعمات روح افزا عشر خوانلنی جان بخشا نعت شریف اوقومسی دلکشا هر نه اوقسه بی نظیر وبی همتا بر خوب نفس ایدوی هویدا ایدی. بو حقیر صبا عالمده اکن انلری دلکش ایدم...»

İhtivâ ettiği mevzu'ların tenevvü'üne, üslûbuna ve ifâde tarzına dâir az-çok fikir vereceğini umduğumuz bu misâllerden sonra, Âlî'nin işbu eserini en bed-bîn olduğu ve her şeye fena gözle bakdığı bir zamanda yazdığını belirtmeliyiz. Kitabın tamamını okuduğumuz vakit, daha XVI. asırda Osmanlı cemiyetinin artık tutar yeri kalmadığı zehâbı hâsıl oluyor ki bu kadarının fazla mübalâğalı olduğunu söylemeğe dahi lüzûm yoktur. Binâenaleyh, müellifimizin bütün yazdıklarını yüzde yüz hakikat diye kabûl etmek ihtiyatsızlık olur. Bu cihet göz önünde tutulmak şartıyla, *Mevâ'id ün-nefâ'is*, tarihimizin ictimâ'î safhaları, cihetinden mühim bir vesika teşkil ediyor. Velhâsıl, yukarıda da tebârüz ettirdiğimiz gibi, tashîhe (kelime ve cümle bakımından), tevsîka ve diğer menba'larla mukayeseye muhtac bulunan bu kitabın, ham malzeme halinde (yâni faksimile şeklinde) tarihçilerin istifâdesine sunmanın şimdilik yapabileceğimiz en doğru hareket olduğunu hatırlatmak yerindedir zannederim.

II.

Âlî'nin Şam beylerbeyliğine dâir. *Mevâ'id ün-nefâ'is*'de Mustafa Âlinin hâl tercümesini ikmâle yarayan hayli mühim kayd- lar vardır. Ma'lûm olduğu üzere, müellifimiz uzun seneler Dîvân kâtipliklerinde, muhtelif eyâletlerin tîmar defeterdarlıklarında, ye- niçeri kâtipliğinde bulunduktan sonra 1004 senesinde Amasya ve müteâkiben Kayseri mirilivalığına getirilmiş, nihâyet kendisine Cidde sancağı emâret ve emâneti verilmişti. Âlî'nin bu son me- mûriyete tâyini, kendi eserlerindeki kaydlardan istihrac edildiğine göre⁵ ya muharrem 1003 bidâyetinde veyahut 1007 sonlarında vuku' bulmuş olmak iktizâ ediyor. Mustakim-zâde Süleyman Sa- düddin Efendi⁶ Âlî'nin memûriyetleri arasında Şam defterdarlığını da gösteriyor ise de onun bu vazifesine dâir başka yerlerde her han- gi bir işâret mevcûd değildir ve üstad İbnülemin Mahmud Kemâl İnal beyefendi pek doğru olarak Müstakim-zâde'nin rivâyetine sadece işâret etmekle iktifâ eylemiştir⁷.

Fakat, *Mevâ'id ün-nefâ'is* bize Mustafa Âlî'nin hâl tercümesin- de Şam eyâletinin yeri olduğu göstermek gibi yeni bir bilgi te'min etmiş ve Süleyman Sa'düddin Efendi'nin nereden aldığı bilmedi- ğimiz mezkûr kaydında az çok hakıykat hissesi bulunduğunu öğ- retmiştir. Filvaki' adı geçen eserde Âlî'nin Şam eyâletine beyler- beyi olarak tâyin edildiğini gösteren kayıtlar vardır. Bunlardan birincisi, Mehmed III.'e hitâben yazdığı yedi beylik bir mesnevî- dedir ki Mısır eyâletine tâyini taleb sadedinde olan bu şiiri ehem- miyetine binâen aynen alıyoruz. (8'b):

حلوه کاهه چقاردم اول بکری	رام ایوب اکه (yirtik) فکری
تا که اول پدشاهلرک مردی	عالم قطنی دوری ت فردی
چکوب اول شوخی درکنار قه	بوس و آعوشیله اغتیار قه
عالم ذوق وصل روحانی	ملاک یار جان ایده آتی
قه عالی قولینه رغبت تام	حسد ایده اول التفاته انام
میر میران شام ایدم اول	مصری احسان ایدرسه شمدی محل
نظمک سکرین مکرر ایده	کر بی مصر ملکه سرور ایده

⁵ İbnülemin Mahmud Kemâl Bey, *ayn. esr.*, s. 44.

⁶ Müstakim zâde Süleyman Sa'düddin Efendi, *Tuhfe-i hattâtin*. İstanbul, 1928, s. 521 - 522.

⁷ İbnülemin Mahmud Kemâl Bey, *ayn. esr.*, s. 45. not 1.

İşbu manzûmedeki sarâhati, eserin yine baş tarafında bulunan ve aynı Pâdişâh'a hitâb eden aynı meâldeki şu yirmi iki beytlik mesnevî tamamlıyor (8/b v. d.):

حشره دک نامک ایدم احیا	بن بو حامله ای شه دانا
یدی اقلیمه شهریار اوله سن	سن سلیمان روزگار اوله سن
بر بزم کبی مادح کویا	چوقیدور مصری سندن آنسه رجا
اولدی اول ملک پا که فرمان کار	سکا خدمته فخر ایدن اغیار
چار سلطانه عبد مختارم	بنده کم جمله دن امکدارم
خدمت ایتم بکرمی بیل ناکم	شه سلیمان شه سلیمه تمام
خدمتم بکیدی چون حساب نخست	دخی جدک مراد خانه درست
عرض خدمته اولدم استقبال	پادشاه جهانه خودنجه سال
ایلم عدل واستقامتی کار	که بک اولدم که اولدی دفتردار
شامه قیلدک بو بنده کی والی	عاقبت همتک قلوب عالی
میرمیران کامران اولدم	یعنی محسود دشمنان اولدم
ایلم شاه ایالتینی تباه	قلمن لیک عزم بیت الله
کمیدن یا که اولدی شد رحال	یعنی تأخیره فلدی جاه وجلال
قولکه رغبتک او انیدور	شمدی اول همتک زمانیدور
لطف سابق شهابین بولسون	ملک شام اولنریسه مصر اولسون
بو قولک وار ایسه اوده عالی	لایق لطف وهمت عالی
میرمیرانک اولسه لایقدر	چونکه فضل وهترده فایقدر
همتک خلقه داستان ایله	انی لطفکله کامران ایله
لطفه اولدی طبیعتک مایل	سن سن اول شهریار حیدر دل
اولیم مهرکک جکرسوزی	بکا او کون قلنسون روزی
نجم بخت کوزی اوله خیره	بکا اول کون کورنسون تیره
بند احسانکه سرافکنده	ای هزاران بزم کبی بنده

Bu mesnevîlerin birincisindeki *Mir-i mirân-ı Şam idim ev- vel* » mısra'ı ile ikincideki «*Şam'a kıldın bu bendeni vâlî*» ve «*Mir-i mirân kâmrân oldum*» mısra'ları Âlî'nin Şam eyâletine mir-i mirân tâyin edildiğine şüphe bırakmıyorsa da aynı eserde bu memûriyetin hemen geri alındığına delâlet eden karineler de yok değildir. Evvelâ ikinci mesnevîdeki :

Kılmağın lîk azm-i Beyt-ullah Eyledim Şâm eyâletini tebâh
Ya'ni te'hike kaldı câh-u celâl Kâ'beden yana oldu şedd-i rihâl
 beyitleri, Şam valiliğinin belki daha yola çıkıradan, kendisinden

alındığına delâlet edebilir. Diğer taraftan, onun bu hâdiseyi mu-tekip Cidde emâreti ve hacc niyeti ile İstanbul'dan ayrıldığını gösteren şu kaydları da nazar-ı itibâre almalıyız (117/b):

«بو حقیر پر تقصیرکه ساحل دریاده متولد اولدم. یعنی که آق دکتز یالیسنده کیببولی نام شهرده نشوونما بولدم. هلاجرم خلیج بحر قسطنطنیه ده کشتی نشین اولوب دریا سفرین ایتدم. ایکی سفرمده ورطه هلاکه اوغرادم. و کرداب اضطرابه دوشوب خنجر ندامتله جان وجگر طوغرادم. ینه عبرت پذیر اولیوب بتدر ممووره جده نك امارت و امانتی ایله مصره متوجه اولدم. کان مراحل بره نك زحمت و شدایدندن قجوب سهولت قصدینه بر ذلیونه کیردم. حالاکه بوشجه آطه نام لیمان قرینده بر دفته اول سفینه بر دفتینه کناره اوروب خراب ایده یازدم. بر کره دهخی استاز کوی قرینده اول زورق انیوهی دریایه و فلك جسمی کرداب خسارتله فناه ویرمه که مقرر سزدوم. معذک ینه نصیحت قرین اولدم. مصره کدکده ذفله حجاج ایله عزیمت قلدیم. وقتی که ساحل سویسده قلم دریاسنه کیردم...»

Müellifimiz, Mısır'dan Cidde'ye müteveccihen yola çıktığı tarihi de şu suretle gayet açık olarak kayd etmiş (4/b):

«تا که سنه ثمان وانی هجری که جمادی الاخره دخول ایتدی. بیت شریف وعزیمت حج لطیف ایله بر خش رهوار مصر دهره دن میبر سویسه کنده ایدم. مرکب سوار دریای حجاج ایله عبور...»

Tâyin emri, ister Âli daha İstanbul'da iken geri alınmış olsun, ister yola çıkdıktan sonra çevrilmiş bulunsun, sâbit olan cihet, onun mansıbını zapt etmeden infisâl eylediğidir.⁸ Mustafa Âli, o asırda bu şekilde tâyin ve azillerin sık-sık vukû' bulduğunu başka bir yazısında şu beyitlerle⁹ ifâde etmiştir:

⁸ Şam beylerbeyliğinde bulunanlar hakkındaki eser ve listelerde Mustafa Âli'nin ismine rastlanmıyır. الماشات والقضاء (s. 25-26) da 1006 1009 seneleri arasında şu zatlara Şam beylerbeyisi olarak gösterir: 1006, Cağal-zâde Sinan Paşa; 1007, Hüsrev Paşa (ikinci defa); 1008, Vezir Seyyid Mehmed Paşa; 1009, Cağal-zâde Mahmud Paşa. رسلان بن یحیی الذاری: الوزراء، الذين صلاح الدين المنجد. ولادمشق فی الهدی الثانی. دمشق ۱۹۴۹

Suriye sîlânesi (25. defa, Şam, 1309, s. 98) de hicri XI. asır başlarındaki Şam vâililerinin listesi şöyledir: 1006, Cağal zâde Sinan Paşa; 1006; Ahmed Paşa; 1007, Hüsrev Paşa (üçüncü defa); 1008, Şerif Mehmed Paşa; 1009, Cağal zâde Mahmud Paşa,

⁹ Bakınız, İbnülemin Mahmud Kemâl Bey, *agn. esr.*, s. 41-42 de bu manzûmenin tamâmını neşretmiştir.

فی الحقیقه زمانه بکارینک
بیغمه دن یوله کیسی عزل اولنور
بولددر سرنوشتی ای دانا
بازی بولدن دوزر کیسی محضا

Öteden beri arzûsunu çektiği yüksek pâyeye vâsıl olmasıyla onu elden çıkarması bir olan bu zâtın, son zamanlarında neden daha acı ve daha küskün her şeyi tenkiyd ettiğini şimdi daha kolay anlıyoruz. Kendisi Şam'a nazaran ehemmiyetsiz bir mansıpla yola çıkıp Mısır'a vardığı sırada, yüreğinde hâlâ mevkî' hırsı sönmemiş olacak ki, nefsinde bu zengin eyâleti lâıyk görüyor ve *Mevâ'id ün-nefâ'is*'i Mısır valiliğini ele geçirmek için yazıp Mehmed III.e takdimi düşünüyordu. Âli, Fatih Sultan Mehmed'in şâir Ahmed Paşa'yı Sultan Hüseyin Baykara'nın Mir Âli Şir Nevâ'i'yi vezir etmelerinden misâl getirerek, kendini Ahmed Paşa'dan da Mir Ali Şir'den de üstün bulmuş ve onların yükseldiği mevkî'leri taleb edercesine bir lisan kullanmaktan çekinmemiştir (9/a v.d.). İşte bütün bunlar müellifin o kadar ilm ve kemâline rağmen dâimâ ikbâl-perest ve harîs kaldığını bir kere daha isbât eden, ve bu defa son aylarında yazdığı bir eserde buldukları için hazin bir mânâ taşıyan delillerdir.

Âli'nin vefat târihine dâir. Müverrihimizin vefat tarihinden bahseden kaynakların büyük ekseriyeti, ay ve gün göstermeksizin kısaca 1008 senesini kayd ile iktifâ ederler¹⁰. Âli'nin ölümüne âid bütün ma'lûmâtı toplamış olan İbnülemin Mahmud Kemâl Beyefendi, müverrihin *Hâlât ül-Kahire*'sinin nüshalarından birindeki bir kayda istinâden onun evâhir-i rebî'ülâhîr 1008'de ber-hayat bulunduğunu söylemiştir¹¹.

Mevâ'id ün-nefâ'is, Âli'nin henüz yaşamakta olduğu ayı biraz daha ileri götürmek sûretiyle, ma'lûmâtımıza küçük de olsa yeni bir bilgi katıyor. Yukarıda beylerbeylik mes'elesinde dediğimiz gibi bu zâtın cumâdaelhire 1008 de Mısır'dan Hicâz'a doğru yola çıkması, onun aynı sene rebî'ülevveline nazaran iki aydan ihtimâl bir az fazla bir zaman sonra dahi hayatta olduğunu isbât eder. Bundan başka elimizdeki yazmanın bir kaydı, Âli'nin cumâd-

¹⁰ Bakınız, *agn. esr.*, s. 45, not 1.

¹¹ Sa'eddin Nüzhet Ergun, (*Türk şâirleri* İstanbul, 1936, I. 43 v.d.) ve Karl Süsseim, (Âli m a d. *İslâm Ansiklopedisi*) Âli'nin 1008 de vefat ettiğini kayd eylemişler, onun aynı sene rebî'ülevvelinde ber-hayat bulunduğu nu sikre lüzûm göstermişlerdir.

elâhireden itibâren daha bir müddet yaşadığına şüphe bırakmıyor. Buna dâir satırlar aynen şudur (30/a) :

« حق بر دفعه که دارالملک روم اولان قسطنطنیه دن ام دنیا ددکاری مصر شهرینه در یادن عزیمت ایتمک. وینه مبر سویسدن زعیمه وخبه نام کبیجک ره کیروب مکة مکرمه تک اسکله سی اولان جده مهوره به کتدک بو مابنده بر ایکی آی اکتندی...»

Maamafih, mes'ele bu kadarla da kalmış değildir. Âli'nin Süveyş'den Cidde'ye gitmesi, Cidde'de kalması iki ay kadar zaman geçmesine sebep olduktan başka, onun Mekke'ye giderek son eserini orada yazdığını da hisaba katmak lâzımdır. *Mevâ'id ün-nefâ'is* gibi 254 sahifelik bir kitabın te'lifi için hazırlıklı ve yazı yazmak melekesine sahip bir adamın bile en aşağı iki-üç ay kadar bir zamana ihtiyaç duyacağı düşünülürse, Mustafa Âli'nin 1008 zilka'desi sonlarında (1600 haziranının başları) da ber-hayat bulunması icâb edeceği anlaşılır. Burada hâtıra gelen bir nokta, Âli'nin, eserini, hacc farızasını ifâdan evvel mi yoksa sonra mı yazdığıdır. *Mevâ'id ün-Nefa'is* de hacc ettiğine dâir sarîh bir kayda tesadüf edilmemesi, bize kitabın zilhicceden önce yazıldığını daha ma'kul gösteriyorsa da bu husûsda kat'i bir şey söylemeği şimdilik doğru bulmuyoruz.